

Gedaanteverwisselaars

*Aantekeningen van een dokter over
geneeskunde en de veranderende mens*

Gavin Francis

Vertaald door Nico Groen

UITGEVERIJ NIEUWEZIJD'S

Oorspronkelijke titel: *Shapeshifters – On Medicine & Human Change*.
Londen: Profile Books, 2018. Published in association with Wellcome
Collection, www.wellcomecollection.org.

Uitgegeven door: Uitgeverij Nieuwezijds, Amsterdam
Vertaling: Nico Groen, Haarlem
Zetwerk: CeevanWee, Amsterdam
Omslag: Blikgoed, Haarlem

© 2018, Gavin Francis
© Nederlandse vertaling 2019, Nico Groen

ISBN 978 90 5712 504 1
NUR 860, 320

www.nieuwezijds.nl

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband, elektronisch of op welke andere wijze ook en evenmin in een retrieval systeem worden opgeslagen zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Hoewel dit boek met veel zorg is samengesteld, aanvaarden schrijver(s) noch uitgever enige aansprakelijkheid voor schade ontstaan door eventuele fouten en/of onvolkomenheden in dit boek.

Voor de levensoptimisten,
die hoop peuren uit de veranderende mens

LECTOR INTENDE, LAETABERIS

mensheid (zn) 1. mensenras, mensensoort, mensdom, gezamenlijke mensen 2. (verouderd) menselijke natuur, hoedanigheid van mens te zijn.

menselijk (bn) humaan, sterfelijk, persoonlijk, individueel, sociaal.

verandering (zn) aanpassing, evolutie, metamorfose, transformatie, transfiguratie, variatie, wijziging.

veranderen (ww) aanpassen, evolueren, moduleren, ontwikkelen, transformeren, transfigureren, variëren, verschuiven, wijzigen.

Ik wil gaan spreken van gedaanten die in nieuwe werden veranderd.

Ovidius, *Metamorfosen* (boek 1, vers 1)

Alles verandert mettertijd, en wij veranderen mee.

Lotharius, keizer van het Heilige Roomse Rijk (ca. 840)

En toen werd ik, met een vlug handgebaar van Fortuna, veranderd in een man.

Christine de Pizan, *Livre de la mutation de fortune* (1403)

We zijn niet meer dan een geheel of verzameling van uiteenlopende sensaties [...] en veranderen en bewegen permanent.

David Hume, *A Treatise of Human Nature* (1739)

[H]et [is] zelf onveranderd gebleven, hetzelfde water waar mijn ogen in mijn jeugd naar hebben gekeken; het enige dat veranderd is, ben ikzelf.

Henry David Thoreau, *Walden* (1854)

De metamorfose regeert de natuurverschijnselen [...] weerspiegelt de veranderlijke aard van de kennis en ideeën over al het menselijke.

Marina Warner, *Ovidian Metamorphosis in Contemporary Art* (2009)

Inhoud

Opmerking vooraf over vertrouwelijkheid	13
1. Transformatie	15
2. Weerwolven: geteisterd door de volle maan	20
3. Conceptie: de eerste en de tweede bestaansreden	31
4. Slaap: de dromenkamer	43
5. Bodybuilding: verblind door razernij	52
6. Hoofdhuid: over hoorntjes, gruwel en glorie	63
7. Geboorte: omvorming van het hart	71
8. Verjonging: de alchemie van jeugd en schoonheid	81
9. Tatoeëren: de kunst van het transformeren	90
10. Anorexia: het betoverende van controle	101
11. Hallucineren: het domein van de duivel	110
12. Puberteit: groeispuurt van een jongeling	118
13. Zwangerschap: precisiewerk	129
14. Gigantisme: twee Turijnse reuzen	143
15. Gender: de twee levens van Tiresias	153
16. Jetlag: het brein dat de hemel omvat	166
17. Gebroken botten zetten: de algebra van het genezen	173

18. Menopauze: het derde gezicht van de Drievuldige Godin	183
19. Castratie: hoop, liefde en offerbereidheid	192
20. Lachen: iets superieurs in ons	202
21. Prothetiek: mensheid 2.0	209
22. Geheugen: vergeetpaleizen	219
23. Dood: het leven vieren	235
24. Transformaties	246
Dankwoord	251
Bronvermeldingen	255
Overzicht van gebruikte afbeeldingen	267
Index	271

Opmerking vooraf over vertrouwelijkheid

Dit boek bevat een reeks verhalen over het zieke en gezonde en over het levende en stervende lichaam. Zoals artsen het voorrecht om ons lichaam te betreden moeten eerbiedigen, zo moeten ze ook het vertrouwen eerbiedigen waarin we hun onze verhalen vertellen. Tweeënhalfduizend jaar geleden werd die plicht al onderkend: de Eed van Hippocrates verlangt van artsen dat ze ‘al hetgeen hun ter kennis komt in de uitoefening van hun beroep of in het dagelijks verkeer met mensen en dat niet behoort te worden rondverteld, geheim zullen houden en aan niemand zullen openbaren’. Als arts én schrijver heb ik lang nagedacht over dat woordje ‘behoort’ en me afgevraagd wat ik wel en niet mocht zeggen zonder het vertrouwen van mijn patiënten te schaden.

De bespiegelingen in dit boek zijn gebaseerd op mijn ervaringen als arts, maar de patiënten die erin voorkomen, zijn onherkenbaar gemaakt: elke overeenkomst berust op toeval. De bescherming van vertrouwelijke gegevens is een essentieel onderdeel van mijn werk. Vroeg of laat worden we allemaal patiënt; we willen er allemaal op kunnen vertrouwen dat we gehoord worden en dat onze privacy wordt gerespecteerd.

I

Transformatie

Uit dit simpele begin zonder einde zijn de prachtigste en wonderbaarlijkste vormen geëvolueerd, en ze evolueren nog steeds.

Charles Darwin, *Over het ontstaan van soorten*

In de buurt van mijn praktijk ligt een park met kersbomen en iepen, die het hele jaar door de schitterendste veranderingen ondergaan. Als ik tijd heb voordat ik naar mijn werk of naar huis ga, ga ik er op een bank even naar zitten kijken. De winter brengt storm met zich mee, en in de afgelopen jaren zijn verschillende grote iepen omgewaaid. Wanneer ze omvallen en hun wortels loskomen, gapen er diepe gaten zo groot als doodskisten in de grond. Rond Pasen botten de takken uit in een zo betoverende kleur groen dat ik snap waarom sommige mensen denken dat het de kleur van de hemel is. In de lente ligt het gras bezaaid met kersbloesemblaadjes en is het alsof je met roze confetti wordt gehuldigd wanneer je een ommetje maakt. In de zomer hangt er een zware geur van rijp blad: er worden barbecues aangestoken, in de schaduw spelen baby's op kleden, acrobaten balanceren op tussen de bomen gespannen touwen. Maar mijn favoriete seizoen is de herfst, wanneer de hemel peilloos diep lijkt, de lucht helder en fris is, en rood, kastanjebruin en goudgeel blad zich rond mijn voeten ophoopt. Ik geniet al zo'n 25 jaar van het park: het ligt naast de medische faculteit waaraan ik ben opgeleid.

Op mijn achttiende, in het eerste jaar van mijn studie, liep ik door hopen van die bladeren naar een college biochemie dat ik nooit ben vergeten, een les waarin ik zowat een openbaring kreeg van de complexiteit, de onderlinge verbondenheid, om niet te zeggen het wonder van het leven. Het begon niet heel bijzonder: op een muur was een ingewikkelde schematische voorstelling van een hemoglobinemolecuul geprojecteerd. De docente legde uit dat de chemische stof die zuurstof aan de rode bloedlichaampjes bindt, een ‘porfyriering’, essentieel is voor de hemoglobine in het bloed, maar ook voor chlorofyl, dat de energie van de zon in bladeren opslaat. Dankzij porfyriene, zei ze, is het leven zoals we dat op aarde kennen mogelijk. De molecuulstructuur op de muur leek op een klavertjevier waarvan de porfyrieneblaadjes in elkaar grepen als in een constructie van een bijna gotische complexiteit. Midden in elk blaadje nestelde een lavarood ijzeratoom.

Wanneer zuurstof zich bindt aan het hart van elk blaadje, legde de docente uit, kleurt het molecuul rood als een esdoorn in het najaar. Komt de zuurstof vrij, dan verdiept de kleur zich tot paars. Tot zover is het allemaal biochemie. ‘Maar het is geen statisch proces,’ ging de docente verder, ‘het is dynamisch en het leeft.’ Doordat de zuurstof wordt gebonden, verandert het ‘blaadje’; de spanning waarmee die transformatie gepaard gaat, zet op atoomniveau als het ware een piepklein hendeltje om waardoor de andere drie blaadjes zich ook krommen, wat de opname van nog meer zuurstof be-

vordert. De elegantie van de biochemie was een openbaring, even verrassend als voor de hand liggend: van chlorofyl tot hemoglobine werken moleculen met elkaar samen om het leven in stand te houden.

Terwijl ik naar de afbeelding op de muur keek, probeerde ik me een voorstelling te maken van mijn eigen miljarden hemoglobine-moleculen, die bij elke ademteug van vorm veranderden door zuurstof uit mijn longen op te nemen. Daarna pompte mijn kloppende hart hele stromen bloed naar mijn hersenen, hart en lever, waar de moleculen weer terugveranderden. Het leek me een even belangrijke, telkens terugkerende transformatie als de jaarlijkse groei en het vallen van de bladeren, en ergens leek het onwaarschijnlijk dat die zich het ene na het andere moment in mijn lichaam voltrok.

Ik voelde dat de sfeer zwanger ging van een soort eerbied, dat alles iets vreugdevols kreeg: dat de onstuimige chemie in het lichaam zo in evenwicht was, leek op een vreemde manier mooi, maar tegelijkertijd onontkoombaar.

Transformatie is een van de oudste en vaakst terugkerende thema's in kunst en literatuur: tweeduizend jaar geleden schilderde de Romeinse dichter Ovidius de natuur en de mensheid in zijn *Metamorfosen* als een kolkende maalstroom waarin alle materie, levend of dood, deel uitmaakt van een cyclus van verandering die 'als zachte bijenwas steeds weer iets anders uitbeeldt[.] / [N]iets blijft wat zij geweest is, niets [bewaart] dezelfde vorm [...] Alles verglijdt, elk ding krijgt vorm en gaat voorbij.'¹ Ovidius besloot de passage met een verklaring van de zielsverwantschap van alles wat leeft en met een gepassioneerde oproep om alle wezens met compassie te behandelen. Die compassie vormt ook de basis van de klinische praktijk: de geneeskunde kan worden omschreven als een verbond van wetenschap en compassie.

Wie leeft, verandert permanent. De scheidslijn tussen onszelf en de elementen die ons vormen en steeds weer hervormen, is poreus. Rivierwater is zeewater dat ooit is verdampt; wie weet stroomt het volgend jaar door het bloed van iemand naast je. Het water in je hersenen is ooit als regen neergeslagen in een voorwereldlijk landschap, of in lang verdwenen oceanen aangezwollen tot een golf. Zo